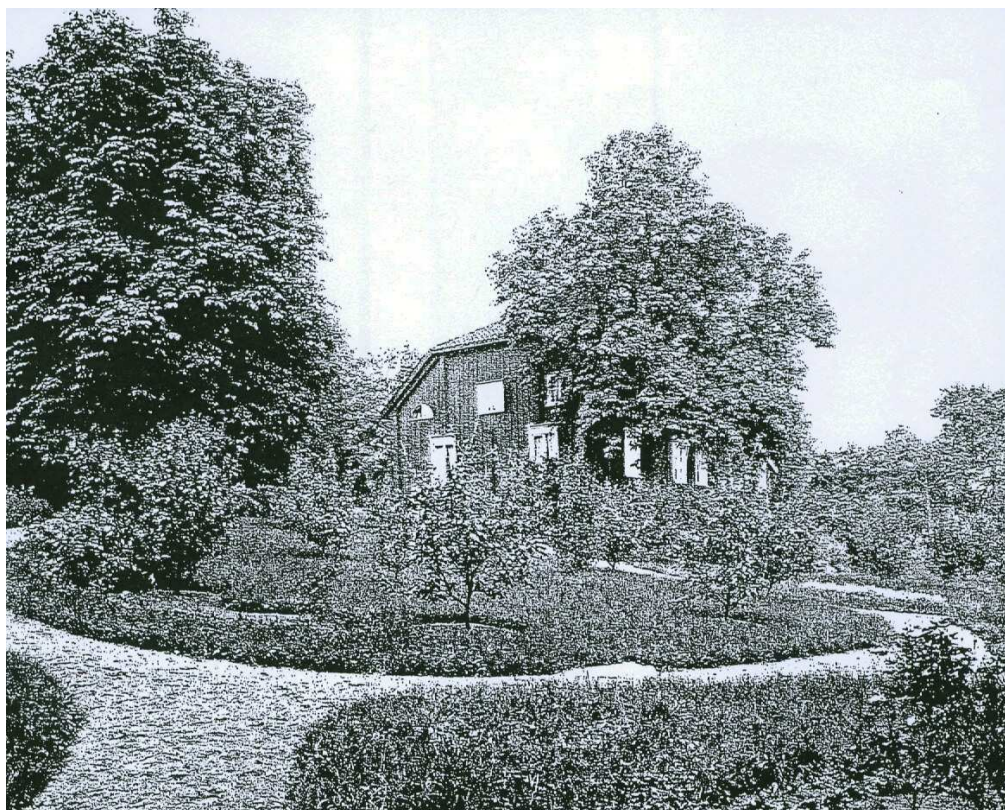

FÖRSTUDIE HEDNERS PARK

Projektledare: Karin Dahlin
September – oktober 2007

Leader+
Sommenbygd

EUROPEISKA UNIONEN
Utvecklings- och garantifonden för
jordbruket

1	Inledning.....	3
2	Präster, prästgårdar och prästgårdsträdgårdar	3
3	Asby prästgård och Asby socken	5
4	Anders Hedner.....	8
5	Prästgårdens trädgård och park	9
6	Intervjuer och brev om Asby och prästgården	13
6.1	Minnesanteckningar från samtal med Brita Castensson 071001.....	13
6.2	Minnesanteckningar från samtal med Hans och Birgit Axelsson 071002	14
6.3	Minnesanteckningar från samtal med Asta Ström 070928	15
6.4	Dagmar Jedsbys brev	15
7	Inventering	18
8	Restaurering	20
9	Drift	23
10	Utvecklingsmöjligheter	25
11	Andra besöksmål i närområdet.....	26
12	Sammanfattning och slutsats	28
13	Tack	29
14	Referenser.....	30

1 Inledning

Rapporten är ett resultat av projektet ”Förstudie Hedners park”, ett Leader+ Sommenbygdsprojekt, som drivits av Asby kyrkliga samfällighet. Syftet med projektet har varit att utreda hur parken och trädgården kring Asby prästgård sett ut samt undersöka möjligheterna att restaurera området. Projektledare har Karin Dahlin varit. Utöver denna rapport finns det mer material i pastorsexpeditionens arkiv, såsom bilder, kartor, skisser och annat skriftligt material.

2 Präster, prästgårdar och prästgårdsträdgårdar

Redan i medeltidslagarna specificeras vilka hus för olika ändamål som socknen skulle se till att prästen hade. De hus som skulle finnas var: stuga, biskopshärbärke, stekarhus (kök), hästhus, fähus och visthus. Prästen fick själv ansvara för bod, brygghus och ytterligare fähus om det behövdes (Cnattingius B & D 1993).

Under 1700-1800-talen började prästgårdarna allt mer likna små herrgårdar, innan dess liknade de mer bondgårdar. Fram till 1910 var prästgården en jordegendom, prästen levde då på gårdens jordbruk. Prästernas villkor varierade följaktligen mycket beroende på markens kvalitet och omfattning. Från 1910 begränsades allt till en tjänstebostad med tomt och trädgård (Nationalencyklopedin 071015).

Fram till 1862 hade prästen också uppdraget som ordförande i sockenstämman (Nationalencyklopedin 071015). Prästens ställning i socknen blev följaktligen ganska speciell, samtidigt som han var en lantbrukare som alla socknens bönder, var han också en lärd man med andra kunskaper och en annan ställning än bönderna (Cnattingius B & D 1993).

Prästgårdarna på landet var en viktig samlingspunkt, i både kyrkliga och vardagliga ärenden. Intryck och impulser från adel, borgare och herrgårdsfolk smälte samman och stöptes om, och blev ett mellanting mellan de högre ståndens och allmogens kultur. Särskilt i södra och mellersta Sverige berodde större förändringar i bondekulturen under 1700-talet på prästgårdarna (Cnattingius B & D 1993).

Prästerna hade en viktig roll när det gällde att sprida kunskap och inspiration kring trädgårdar, tex gällande trädplantering. Deras roll var också viktig när det gällde andra delar av det kulturella och ekonomiska livet (Cnattingius 1935). De fungerade som kontaktlänk mellan bönderna och de högre stånden (Cnattingius 1935) och ledde till stor del trädgårdsodlingens utveckling (Cnattingius 1914). Sammanfattningsvis kan man säga att prästgårdarna var en medelpunkt i det kulturella och religiösa livet (Cnattingius B & D 1993).

Först i mitten av 1700-talet börjar prästerna intressera sig för trädgårdarna på allvar, mycket pga Linné och hans naturvetenskapliga arbete i Uppsala. Trädgårdarna var då främst nyttoanläggningar, prästerna var lite läkekunniga och hjälpte sjuka församlingsbor och odlade därför medicinalväxter. En del matnyttigt odlades också, exv blev potatisen mer allmän på 1700-talet tack vare prästerna. Bönderna blev också inspirerade och anlade också små trädgårdar på grund av prästerna (Cnattingius 1914) (Cnattingius B & D 1993).

Prästgården skulle ännu in på 1930-talet vara en förebild, gångarna skulle vara krattade och landen välansade. En vildäng och körsbärsträd var också viktiga inslag. Trädgården användes ibland till dop och bröllop och innan församlingshemmen fanns bjöds ibland också församlingsborna på kaffe sommartid (Dunér S & K 2001).

Kring sekelskiftet 1900 blev rundlar/solrundningar vanliga och som prydnad i deras mitt fanns ibland ett spegelklot. Dessa runda rabatter kallades också ibland för paradiset eftersom man förstälde sig att paradiset en gång varit runt (Dunér S & K 2001). Begreppet paradiset är ett persiskt låneord från grekiskan (paradeisos) och har betydelsen trädgård eller fruktträdgård (Andrén 1997).

Francis Bacon, engelsk filosof, 1561-1626 skriver:

”Gud allsmäktig var den förste som anlade en trädgård. Och det är i sanning det renaste av alla mänskliga nöjen. Det är den största vederkvickelse för människans ande; och utan trädgårdar äro byggnader och slott endast grovt hantverk. Och det skall alltid visa sig, att när tidevarv mogna till förfining och elegans, börja människorna uppföra ståtliga byggnader långt förrän de anlägga vackra trädgårdar. Sålunda ser det ut som om trädgårdsodling skulle innebära en högre fullkomning.”

(översättning Rolf Nordensteg) (Andrén 1997).

3 Asby prästgård och Asby socken

Prästgårdsbyggnaden är uppförd kring 1714 (Wågman 1981) och ansågs då vara en rik gård. Den byggdes om och moderniserades 1937-38 (Kågén 1978), tex tillkom värmesystem och badrum. Garaget byggdes redan 1935 (Castensson & Schaerström 1977).

1847 hade prästgården en husbehovskvarn samt 6 torp enligt Linköpings stifts matrikel. 1865 fanns 9 torp (5 större och 4 mindre) samt 6 backstugor som tillsammans stod för ca 1500 dagsverken. Iskällare, parkanläggning samt trädgård med över 200 fruktträd ska ha tillkommit under Hedners tid. 1874 påstås antalet fruktträd vara 300.

Enligt Castensson & Schaerström (1977) gjorde torparna 1200 dagsverken på prästgården i början av 1800-talet, fördelat på 10 torp eller backstugor. 1850 fanns 13 stycken och 1875 fanns 9 torp och 6 backstugor. På 1870-talet var prästgårdens torp sammanlagt skyldiga 1500 dagsverken, en ökning jämfört med tex 1820-talet. 1868 utarrenderades prästgårdens jordbruk och de flesta dagsverkena tillföll då arrendatorn. Förutom dagsverkena hade torparna vissa skyldigheter att leverera hantverk och ansenliga mängder bär. Omkring år 1800 kunde prästgården inkassera följande från sina 10 torpställen (Castensson & Schaerström 1977):

- * 1296 dagsverken
- * 304 l bär
- * 84 kvastar
- * 43 vispar
- * 30 kg tågor och blånor
- * 16 par skor

1910 infördes nya bestämmelser om prästernas betalning, innan bestod betalningen av tiondeskatt och tillgång till boställe, men nu ersattes detta av kontant betalning. På Asby prästgård avlade 1910 57 % av torparna sina arrenden i kontanter. Bara 40 % av torparna gjorde enbart dagsverken som betalning. Dagsverkena var på väg bort (Castensson & Schaerström 1977). Prästgårdens torp var bla Sandstugan, Kvarnstugan, Alarp, Hultarp, Lid, Dalstugan, Durrebo, Hagalid, Klockarestugan, Fällan och Hulustugan (Hägerstrand 1950).

Norr om prästgården och allén fanns en byggnad med två små rum, den sk dagsverksstugan/drängstugan. Rummen användes som gästrum, förråd och lokal för det frivilliga kyrkoarbetet. Stugan har flyttats två gånger, första gången hamnade den mellan kyrkstallarna och skolhuset. I och med den andra flytten hamnade den där den är idag, sammanbyggd med församlingshemmet där den hyser församlingens barnverksamhet. Norr om prästgården låg en byggnad till, arrendatorsbostaden, den flyttades till Tullerum när Norrgården byggts. Huset finns fortfarande kvar som bygdegård i Tullerum och är i gott skick. Om området ska restaureras bör man också överväga att återställa dessa byggnader, de hör till och kompletterar bilden av en prästgård, som det ser ut idag står prästgården alltför ensam för att gårdskänslan ska infinna sig. Asby församlingshem utgörs för övrigt av den gamla mangårdsbyggnaden från Asby Södergård och en stuga från Horsafall, de sammanbyggdes med en samlingsal mellan sig (Filén 1960, Kågén 1978).

Arrendatorsbostaden

Drängstugan, i slänten ned mot sjön

Socken har länge ansetts vara uppdelad i två delar, även idag talas det tex om ”Asby väster”. 1865 finns ett meddelande från Hedner i stiftets matrikel som bla säger just att socknens östra och västra delar skiljde sig mycket åt. Tex klimatet skiljde sig så mycket att den östra delen låg ca 14 dagar före den västra, de hade varsin husförhörsbok och folket umgicks sällan med varandra. Hedner skriver vidare att för dem som bodde i öster var den västra delen ”terra incognita”. Hedner lyckades dock till viss del bygga broar över de osynliga gränserna genom att tex få befolkningen att överge sitt motstånd mot folkskolor. Asby folkskola stod klar 1872, året före Hedners bortgång, beslutet om att skolan skulle byggas togs dock 1868. Innan folkskolan blev klar bedrev missionsförsamlingen skola i Asby södergård mellan 1859-1868 (Castensson & Schaerström 1977).

Ca 1930 upplät prästgården mark i Asby varpå ålderdomshemmet, torget, lekplats och skolan byggdes. Viss del av nybyggnationen gjordes på prästgårdens fd åkermark. Det sägs att det var socknens bästa åker. Den låg nämligen bredvid kyrkstallarna varför brukarna alltid lagt på extra mycket gödsel där, för att deras skicklighet skulle synas tydligt. I Asbys kyrkoarkiv finns kartor där man kan se hur prästgårdens marker användes vid 1900-talets början (Castensson & Schaerström 1977).

I slutet av 1930-talet minskar befolkningen i Asby och torp och backstugor lämnas tomma. 1939 skaffade Asby sparbank egen lokal i Asby och även ett postkontor inrättades. Kristiden satte sina spår även i Asby och bla byggdes här tolv ugnar för gengasframställning (Castensson & Schaerström 1977).

På 1940-talet standardiseras torparnas villkor och själva begreppet torpare börjar bytas ut mot arrendator. I Asby fanns vid den tiden fem affärer, sparbank, gatubelysningsförening och en vattenförening som ordnat med en borrhållning. Fjärdingsman och distriktssköterska finns också, liksom barnvårdscentral. Barnvårdscentralen hölls öppen en gång i månaden. Ålderdomshemmet Solbacka renoveras 1948 och de fyra skolorna (Asby, Dämshult, Gransbo och Rakstorp (förf. anm)) har 109 elever (Castensson & Schaerström 1977).

Under 1970-talet brukas bara ett fåtal av torpen som jordbruk, flera har istället blivit sommarställen eller permanentbostäder. En affär och banken finns kvar i Asby. Av skolorna kvarstår endast kyrkskolan (Castensson & Schaerström 1977).

4 Anders Hedner

Anders Hedner föddes i en fattig familj i Vimmerby församling den 10 december 1801. Hans föräldrar Thyrs och Sara var mjölnare. Namnet Hedner är bildat av Heda socken i Östergötland där han bodde en tid som barn. Han studerade i både Linköping och Uppsala (runeberg.org 070918). I Uppsala läste han framför allt latin men på lediga stunder studerade han också botanik samt inspirerades av den ”fosforistiska romantiken”. På somrarna hade han anställningar på herrgårdarna Hagebyberga och Medhamra (Södermanland resp Östergötland), där han kunde se hur en engelsk park såg ut i mindre skala (Cnattingius 1935). 1837 prästvigdes han och 1844 kom han till Asby som kyrkoherde. 1847 förordnades han till kontraktsprost i Ydre härad (runeberg.org 070918). Hedner var kontraktsprost över Ydre kontrakt, som bestod av församlingarna Asby, Torpa, Sund, Norra Vi, Malexander, Tidarsrum och Svinhult. Samarbetet var dock inte särskilt livligt med de tre sista, pga avståndet (Mattson 1932). Han var duktig på latin och skrev bland annat poesi (runeberg.org 070918). I sin dagbok skriver han om sitt stora botaniska intresse och sitt ”natursvärmeri” (Cnattingius 1935). 1833 trolovades han med Mathilda Fredrika Kalén och 1837 gifte de sig (Vågman 1908). Han var som sagt en stor naturälskare och var stundtals ganska barnslig (Mattson 1932), den ”fromme naturvännen” blev han kallad ibland (Cnattingius 1935). Hans fru var livlig, omtänksam och humoristisk, men hon var också styrande och praktiskt lagd, så de kompletterade varandra bra (Mattson 1932). Den 22 oktober 1873 dog han i Asby prästgård efter en kort tids sjukdom (runeberg.org 070918) (Wågman 1981). Hans grav finns på Asby kyrkogård, precis framför den stora kyrkporten.

Hedner var mycket omtyckt och trivdes bra med sin tjänst i Asby. Hans predikningar var också mycket omtyckta, noggrant utarbetade och välskrivna utan att bli obegripliga för åhörarna. De var helt enkelt skriva till och för folket och var så populära att de gick i lån bland församlingsborna för att de ville kunna läsa dem igen. Han vurmade för barnen och konfirmanderna och ville göra Guds rike tillgängligt för dem. Gästfriheten i prästgården var stor och tex Atterbom besökte gården två gånger (Vågman 1908).

Hedner umgicks en del med Leonard Fredrik Rääf. Hedner skrev och läste sedan minnesordet på Rääfs begravning. Rääf ägde många gårdar på Asby udde och var väldigt morgonpig, han kunde överraska sina arrendatorer med besök innan de ens var vakna och uppe. Han besökte då också ofta Asby prästgård och stannade till för lite mat. På prästgården började dagen också tidigt, klockan tre väcktes pigorna och vid sextiden var morgonbaket klart (Mattson 1932). Hedner hade Hårnsås som sommarställe, det köptes 1869 (Kågén 1978) och han hade också båt i Sommen (pers comm Brita Castensson).

5 Prästgårdens trädgård och park

Redan långt före Hedner fanns en trädgård i Asby. Pastor Beccander beställde 1639 en kryddgård som lades väster om prästgården. 1659 fanns en humlegård och 1673 anlades en ruddamm, båda var försvunna på Wågmans tid (1892-1913) (Wågman 1981). 1714 talas också om en trädgård, också den väster om byggnaden och under 1800-talets första hälft fanns trädgårdsland öster om byggnaden (Wågman 1981).

Men när Hedner kom till Asby 1844 var trädgården inte speciellt märkvärdig trots sitt vackra läge, utan han lade ner mycket arbete på att göra den i ordning (Wågman 1908). Hedner planterade träd, byggde lusthus, planterade allé, anlade bersåer och slingrande gångar och tom en ö. Han röjde upp på udden och anlade parken (Wågman 1981). Han samlade sällsynta växter från olika håll och alla svenska trädslag ska ha funnits i hans trädgård (Mattson 1932). Filén (1960) säger att han tom planterade så gott som alla Europas trädslag i parken.

Träden Hedner satte var "mängder" frukt- och parkträd, somliga "sällsynta" (Wågman 1981). Det fanns bla en körsbärsträdgård, en plommonträdgård och på stora gången mitt i köksträdgården sattes fruns eget äppelträd (Wågman 1908). För att få bokplantor sände han efter dem från Omberg, en tio mil lång resa (Cnattingius 1935). Också fyra idegranar hämtades av en asbybo från Omberg (Wågman 1908) (Kågén 1978).

Han hade en stor förkärlek till naturen, speciellt botanik. Att promenera och njuta av naturen var ett behov för Hedner. Han steg upp tidigt för att se soluppgången över brudklipporna och satt vid strandkanten och lyssnade till kyrkklockorna och deras eko från brudklipporna på andra sidan (Wågman 1908). Brudklipporna har enligt sägnen fått sitt namn efter bruden som blev inryckt i berget av bergakungen, när hon kom med sitt följe ridande nedför den branta

stigen på väg till kyrkan (Mattson 1932). Hedner tog gärna med sig gäster upp på brudklipporna och hade då också med sig färgade glas som naturen skulle betraktas igenom. Blått liknade skymning, rött liknade glöd, gult solljus och grönt växtkraft och liv (Mattson 1932). Detta var inspirerat av Goethes färglära, där Goethe hävdar att tex: ”Gult står för rörligt tänkande medan orange för livligt tänkande. Rött demonstrerar däremot upprört handlande, grönt markerar känslösamt drömmande, blått är lika med allvarligt betraktande och violett längtansfullt skådande” (Tolsén 2006).

Flera platser i parken och trädgården fick poetiska och romantiska namn tex Lycksalighetens ö, Ekoterrassen, Najadernas grotta, Eols håla, Älvtallen (Cnattingius 1914), Elfhem, Älfblick, Älfdal och Matildas spegel (Vågman 1908).

Ekoterrassen var terrassen bakom huvudbyggnaden, ned mot sjön och Najadernas grotta låg längst ut i parken, med monogrammet AHDR 1846 inristat i klippväggen (Cnattingius 1935). Najaderna är enligt den grekiska mytologin färskvattensnymfer som styr över tex. bäckar, källor, kärr och sjöar (Wikipedia 070918).

Elfhem, även kallat Älfhem, ligger på andra sidan stigen vid Najadernas grotta. På den stora stenen där står ”Elfhem” inristat. Vid Elfhem hängde Hedner upp en tavla med följande text: ”Här sjunger fogeln på sin gren Guds lof. Vill, mänska, du ej däruti instämma?” (Mattson 1932). Vägen till Elfhem ledde förbi platserna ”Älfblick”, ”Älvdal” och ”Älvtall” (Westling 1925). På Elfhems-stenblocket står en sten uppställd. I riksantikvarieämbetets inventering står den endast omnämnd som fallosliknande, 0,5m hög, 0,1m bred och tjock.

Lycksalighetens ö, som Hedner anlade, ligger vid uddens södra sida. Till ön ledde en liten välvd träbro, vitmålad med gröna detaljer och på ön stod två vitmålade träbänkar man kunde sitta ned på och se på utsikten. Utsikten hade ett eget namn, ”Älfblick” (Westling 1925).

Lycksalighetens ö

Namnen Lycksalighetens ö, najadernas grotta och Eols håla fick Hedner inspiration till från Per Daniel Amadeus Atterbom. Atterbom skriver om Lycksalighetens ö, en romantisk sagoö där en vacker prinsessa bor, omgiven av sina nymfer. Fursten Adolf hamnar på ön och tvingas ta skydd i en grotta som är vindguden Äouls hem (Dunér S & K 2001) (runeberg.org 070918).

Sjön fick heta Mathildas spegel efter hustrun. Han försökte plantera in svanar i den, men lyckades inte, då tog han hjälp av sin slöjdkunnige allt-i-allo Fridlund, som bodde i torpet Friden. Han fick tillyxas och vitmåla svanar i trä. (Cnattingius 1914, 1935) (Cnattingius B & D 1993). Det ska tom ha funnits en mekanism som drog svanarna fram och tillbaka över vattnet

när man vevade (Wallenquist 2004). Hedner, som var lite närsynt, gladdes mycket åt svanarna som guppade i bukten mot parken (Sjöstrand 1938).

Mathildas systerdotter Maria Westling, som tillbringade sin barndom hos prästparet Hedner, beskriver prästgården så här:

”Lugnt och mjukt inbäddat i grönskan låg det lilla röda huset med sitt brutna tak, just så som en prästgård bör vara, enkelt och inbjudande, utan minsta försök att ge sig några herrgårdsstilade fasoner. Det låg där så lugnt och rofyllt innanför de grindar vid ändan av en liten allmällé, som avgränsade gården mot landsvägen, på var andra sida, något snett mot prästgården, låg korskyrkan med sin vackra röda klockstapel. Ett par flyglar omramade gårdsplanen. Utanför den norra gaveln av flygelbyggnaden låg det sk ros kvarteret, fyllt av frodiga rikt blommande törnrosor, bland vilka mossrosor intogo den förnämsta rangplatsen, allesammans underkastade innehavarens stränga lag, att det som var så pjoskigt svagt, att det icke uthärdade vinterkylan utan att få lov att täckas med granris, såsom trädgårdsmästaren förordnade, var icke värt att leva.

På baksidan av trädgården låg en terrass, från vilken kyrkklockornas eko mot de mitt över den mellanliggande sjön belägna ”Brudklipporna” tonade särskilt klart. Dit fördes man gärna av prästfar själv för att i still andakt lyssna, när helgsmål ringdes in om lördagsaftonarne kl 6. Den gav en så särskild stämning av högtid, av något som skildes ut från alla andra dagar den dör klockklangen, som ringde i det bästa av dessa och möttes av ekot från bergen----.” (Mattson 1932).

Den förste prästen efter Hedner var Jonas Gustav Sjöstrand. Hans dotter Anna har skrivit ned lite minnen från tiden i Asby i ett litet häfte som finns i Asby prästgårdsarkiv. Hon skriver att det i trädgården fanns rosenkvarter, andra blomsteranläggningar och många blommande buskar som Hedner skaffat. Tex olika syrener, gullregn och ”snöbollar”. Närmast gårdsplanen och på framsidan fanns de flesta av alla svenska ädlare lövträd; alm, lönn, ask, bok, lind, ek, poppel, kastanj och valnöt, dessutom fanns en del utländska barrträd (Sjöstrand 1938).

Det fanns också en stor köksträdgård som skulle sås, vattnas och rensas. Därutöver fanns massor med fruktträd, äpplen, päron, plommon, körsbär, klarbär, bigarrå, brunkörsbär, moreller mm. 1875 ska det ha funnits ca 300 bär- och fruktträd. Allt från sparrisen på våren till frukten på hösten skördades, förädlades och konsumerades Körsbär var det enda av gårdens alster som såldes (Sjöstrand 1938).

På udden i sjön låg parken med gångar, öppna platser och den konstgjorda ön. Den skulle liksom trädgården räfsas varje lördag samt när besök väntades. På våarna kom dagsverkare och hjälpte till med grävning av rabatter och köksträdgården. På gården fanns också en torpare från Hultarp, han arbetade åt Hedner och lärde sig mycket om trädgårdsarbetet, han hjälpte också till med trädgården. Han efterträddes av sin son Axel som under sommarmånaderna i ägnade sig mer eller mindre enbart åt trädgården. Kusken hade också del i arbetet i trädgården, under sommaren var hans uppgift att hålla ordning på alla gångar. De skulle vara väl skyfflade och räfsade. Hans uppgift var också att hjälpa till med frukt- och bärplockning. Under vintern körde han sand till gångarna, ca 200 hästlass per vinter (Sjöstrand 1938).

I lusthusets tak, ovan valvet fanns ett litet förvaringsrum där Hedner ska ha lagt in en del handlingar, mynt och annat som skulle finnas där och påminna framtidens folk om byggherrens olika intressen. Rotundan hade ytterligare en funktion, innan bisättningsrummet

fanns, då sorgesmyckades den och användes som vilorum för de avlidna innan de kom i jorden (Sjöstrand 1938).

I sjön fanns det kräftor, ”det voro ej gott om kräftor i den lilla sjön, men de som funnos, voro stora som mindre humrar samt feta och goda”. Håvarna brukade läggas i bukten mot parken, där fanns också de tre vitmålade svanarna. När Sjöstrand tillträdde tjänsten i Asby fick dottern Anna svanarna i present av Mathilda Hedner, men de togs upp ur vattnet för reparation och återkom aldrig (Sjöstrand 1938).

När linet skulle rötas breddes det ut på ”Breggårn”, den sluttande lite sumpiga planen från källhuset ner mot sjön. Den fortsatta behandlingen av linet skedde i bastun i parken. När man gick genom parken från den övre delen ned mot den del där bastun ligger fanns en liten prydlig bro och vid dess fästen växer buskar med silverfärgade blad. Bron gick över en sk svingata, den såg ut som en lång kanal utan vatten. Innan Sjöstrands tid fanns ett svinhus på andra sidan bastun [mellan bastun och bryggghuset] och grisarna gick genom svingatan ut till trädor och stubbåkrar för att böka och äta (Sjöstrand 1938).

Den andre prästen efter Hedner var Frans Oskar Wågman. Han tillträdde tjänsten i Asby 1896 (1849-1913) och fortsatte Hedners arbete. Under hans ledning lades trädgården delvis om 1899, gångar, gräs och ett 40-tal fruktträd ordnades väst/nordväst om gården (Wågman 1981). I visitationsprotokoll från den här tiden kan man läsa att träd planterades för ca 1500 kr. Han anlade också terrasser och satte fler fruktträd. Wågman förde noggranna anteckningar över vad som såddes och planterades i trädgården. I Asby prästgårdsarkiv finns hans anteckningsbok med dessa anteckningar. I boken finns också skisser över rabatterna och köksträdgården. Man kan i den läsa vilka rosor som planterades tex 1906, vilka äppelsorter som fanns på baksidan, vilka sorters ärtor som såddes osv. Kort sagt mycket detaljerat! Wågman har också antecknat vilka blommor som odlades tex krasse, reseda, rosor, gladioler, pelargoner och lobelia. På en av skisserna i boken finns något som ser ut som rabatter med sk blomsterbroderier. Köksträdgården låg i Doktorinnetrådets skugga, där tillämpades vartannatårs-växelbruk. Bland sorterna fanns morötterna ”Valerie” och ”Pariser”, spritärtan ”American Wonder”, madeiralök, blomkål och sparris. Doktorinnetrådet var ett äppelträd, ett grågyllenäpple, planterat av Doktorinnan Mathilda Hedner, trädet stod i alla fall kvar in på 1910-talet enligt prästgårdsinventeringen (Nordiska museets arkiv, 1917).

1932-1972 var Ernst Sigurd Högquist präst i Asby. Hans son Johan, föddes i Asby prästgård och bodde kvar i Asby till 1969. Johan berättar bla att på 1950-talet syntes det fortfarande var alla grusgångar varit, samt att några av ekoterrassens äppelträd fanns kvar. På norrsidan fanns en buskformad idegran. På terrassen, mot husväggen, växte huvudsakligen perenner, tex kattmynta och mitt på stod en stor klematis, vid murens norra kant fanns en schersmin. Trädgården renoverades 1967, i Asbys arkiv finns en karta över renoveringsförslaget. Då sattes bla rosen ”Peace” och berberis vid terrassens murkant. På framsidan gjordes rundeln och gången om. På vissa kartor kan man se ett hus utsatt bredvid källhuset, det var ett tak som stod över ”mjölkkylen” (Johan Högquist, pers comm).

6 Intervjuer och brev om Asby och prästgården

6.1 Minnesanteckningar från samtal med Brita Castensson 071001

Brita bodde i Asby kyrkby i 8 år, 1942-1950. Brita berättar att sjön har vuxit igen mycket och att det också har vuxit igen på udden. Allmänheten hade tillgång till udden och den nyttjades till promenader, men prästgårdens trädgård var privat.

På 1940-talet kunde allmänheten hyra prästgårdens bryggghus. Tre kr kostade det för att få använda den i två dagar, ena dagen stukade man tvätten (med tvättbräda) och andra dagen klappade man den. Det fanns en brygga där också, bottnen var dyg men det gick att bada.

Förr i tiden när prästen skulle bada fick torparna i uppdrag att bära vatten från sjön, värma det i bryggghuset och sedan bära det till prästgården berättar Bengt Johansson i Kvarnstugan.

Ca 1930 revs de södra kyrkstallarna för att torget och flera tomter skulle anläggas. Nya kyrkstallar byggdes vid "smedjan". Ytterligare två stallplatser fanns intill vägen på Malmströms tomt. När torget och tomterna anlades sägs arrendatorn ha sagt "nu tog de min bästa vetejord".

Ovanpå skolan fanns ett "kommunalrum", eller sockenstuga, på södra gaveln, det användes också bla till konfirmationsläsning på i vilket fall 1930-talet. Utmed de östra och västra väggarna fanns bänkar, flickorna satt på den västra och pojkarna på den östra. Prästen satt mitt emellan, utmed den södra gaveln. Uppdelningen var strikt också när kommunen sammanträdde, de som kom från öster satt på östra sidan och tvärtom. Parallellt med vägen, mitt emot Edet, låg en bod som kallades likboden. Hurtig, som bodde i Edet, förmedlade likkistor och använde boden till det.

Huset som finns med norr om prästgården på Norgrens trädgårdskarta var dagsverksstugan, torparna kunde tex äta sin matsäck där. Stugan flyttades två gånger och hamnade till slut på den plats där den står idag och används till församlingens barnverksamhet.

I ett litet album, förvarat i prästgården, finns alla prästgårdens torp på fotografier. På torpet Fällorna bodde ringaren Petrus Gustafsson. Hans far och son var också ringare. Petrus var mycket duktig att ringa i kyrkklockorna och välljudet hördes vida omkring.

På 1950-talet lades vägen genom byn om, innan gick den precis utmed kyrkogårdsmuren. 1952 byggdes Asby församlingshem. Framför församlingshemmet stod en stor lind, den stod kvar in på 1970-talet.

6.2 Minnesanteckningar från samtal med Hans och Birgit Axelsson 071002

Birgit arbetade i prästgården i tre år, 1943-1945 och Hans arbetade som kyrkvaktmästare i Asby 1959-1985.

Asby

Hurtig som bodde i Lilla Edet sålde likkistor.

1946 användes likvagnen sista gången.

Till jul 1954 flyttade den förste vaktmästaren in i lägenheten ovanpå församlingshemmet.

Prästgården

1929 byggdes Norrgårdens bostadshus, innan dess låg arrendatorsbostaden på prästgårdens tomt, norr om prästgården. Ladugården byggdes strax innan bostadshuset. Torsten Blomkvist föddes 1923 i arrendatorsbostaden, hans far var arrendator. Boden på prästgårdens framsida försvann när garaget byggdes på 1940-talet. Innan det garaget byggdes användes tillbygget på sjöboden som garage. Prästgårdens takkupa var redan gjord på 1940-talet, kanske gjordes den i samband med de stora renoveringarna på 1930-talet. Snett ovanför sjöboden kan man se grunden av vad som en gång var ett svinhus. Därifrån och snett upp mot kyrkSTALLarna och ladugården finns spår av den stensatta svingatan. I uthuset söder om prästgården, mot gränsen mot Södergården, hade prästgården sitt dass. Där fanns också svinhus, visthus och sädesmagasin. Nedanför brunns huset, finns en annan "brunn". Den anlades på 1960-talet och användes till att kyla mjölk i. Från källan pumpas vattnet via en hydrofor (som ligger bakom församlingshemmet) upp till ladugården. Om brunnen skulle råka bli tömd, tex en dag när det tvättades mycket, fylldes den snabbt igen, redan samma dag var det fullt.

Trädgården och parken

Baksidan av prästgårdsträdgården slogs med lie, nästan ända ner till sjön. På framsidan slogs också med lie, det tom hässjades. Kyrkoherde Klints fru arbetade mycket i trädgården och hon organiserade frivilliga och höll god ordning på både parken och trädgården. Annars var trädgården prästens arbete. I mitten av 40-talet fanns en rundel med blå tulpaner på prästgårdens framsida. Det fanns också en köksträdgård med tex morötter, lök, hallon och sallad. Köksträdgården låg ovanför boden, söder om prästgården, mot Södergårdens tomt. Potatisland ska ha funnits både söder och norr om allén. Trädgårdsland och potatisland försvann nog under Högquists tid, Klint hade inget sådant. Högquist satte en del äppelträd och körde ibland frukten till musteri. På prästgårdens södra gavel fanns spaljerade päronträd. Almarna i allén topphögs för ca 6-7 år sedan pga att de var dåliga. På prästgårdens baksida fanns berberis och rosor, de togs bort samtidigt med plattorna för ca 4 år sedan.

Mitt emot ön och ovanför monogrammet finns två förvuxna granbersåer. Den mittemot ön saknar 5 eller 6 träd, vilka föll när stormen Gudrun drog förbi 2005, några av dem var redan dåliga.

Kor gick och betade hela delen nedanför församlingshemmet, ända bort till Södergården. För att hindra dem från att gå upp mot prästgården fanns en grind över vägen. Stigen ut till parken gick inte där den går idag, den gick ner igenom hagen, förbi granen. Vid parkens början fanns

en grind, som skulle hindra djuren från att komma in där. Stigen som finns idag kom till på 1970-talet.

6.3 Minnesanteckningar från samtal med Asta Ström 070928

Drängstugan låg i slänten ned mot sjön, på höger sida när man går nedåt. Den flyttades sedan upp mot muren bakom skolan. Då användes den som skolkök. Efter den andra flytten, 1984, hamnade den där den ligger idag. Då byggdes den samman med församlingshemmet och kapprummet som ligger i mitten byggdes nytt. Framför församlingshemmet stod en lind som togs ned på 1980-talet.

Bakom prästgården fanns fler äppelträd. Hela ytan upp mot garaget från pumphuset slogs med lie. Mitt för garaget, mot Södergårdens tomt, fanns ett stort buskage med syrener, hassel, päron och vinbär. Det försvann när staketet byggdes i början av 90-talet.

6.4 Dagmar Jedsbys brev

Dagmar Jedsby föddes 1911. 1915 kom hon till Asby som fosterbarn till kyrkoherden Thomasson. De bodde här till 1920. Dagmar kom till Asby på besök när lusthuset nästan var färdigrenoverat. Nedan följer utdrag om prästgården och trädgården ur hennes brev.

6.4.1 Till Asta Ström 040720

”Utanför [norr]gavelfönstret stod en stor kastanj [...]. Därifrån gick grusgången, kantad av pioner, riddarsporrar och stjärnflocka, ned till rotundan. [...] Köksträdgården var ett stort område inramat av skolhusträdgården, stora landsvägen, vägen ned till sjön förbi arrendatorsbostaden och vid drängstugans gavel svängde man in mot körsbärslunden och vidare ut mot ladugården.

I mitten av odlingen med grönsakssängar och bärbuskar stod ett magnifikt äppelträd, ”Doktorinnan”, uppkallat efter Fru Hedner som planterat det. Det skulle vara en sorts ”Gyllen”, (finns visst många varianter numera). Det dignade varje eftersommar och vilken arom! Bland alla körsbärssorterna fanns en bigarrå, gul med ”röd kind” som man aldrig glömmet. En resande trädgårdsexpert, som inventerade gamla trädgårdar, berättade att han i Danmark hittat ett bigarråträd med skylt ”Asby prästgård”. Han måste ju komma och kolla upp. Pappa [Kyrkoherde Thomasson] var förtjust! Han var ju så oerhört odlingsintresserad. [...]

... till bryggan (som var borta) och Lycksalighetens ö (där det inte längre växte skvattram överallt). ”

6.4.2 Till Karin Dahlin, ”Förstudie Hedners park” 071007

”Framsidan av huset från entrén räknat: till vänster arrendatorsbostaden, till höger den gamla vackra magasinbyggnaden m snickarglädje och alla bodar för säd (mjölsäckar) visthus och redskap, matkällare under gaveln. En syrenehäck framför och omkring. Mitt framför huset på den stora grusplanen låg en grön rundel (rondell kanske?!) med miniatyrträd, japanskt körsbär

och mindre blomrabatt. Nödvändig för att hästdroskor att runda. Det sluttade en del från landsvägen genom den ståtliga allén och parhästar blev litet lättfotade ibland. Väldigt spännande för somliga... På ömse sidor om allén gräsmattor, enstaka fruktträd och ett par sällsynta fina träd med pyramidformad krona och blommande buskage. Inga planteringar för övrigt.

Utmed huset låg fint krattad sand för övrigt endast ogräsfritt grus (sommarens bekymmer). Vi går till vänster gavel, där står en skönhet, den jättestora kastanjen, en sevärdhet hela året, men en dröm på våren med blomning och insekter. Runt hörnet till baksidan av huset kommer så pärlan: terrassen, trädgårdens stolthet, stöttad på "utsidan" ned mot fruktträdgården av en stabil stenmur mest dold av vildvin. På husväggen: kaprifol och klängrosor, nedanför rabatter med kryddväxter, alla sommarblommor och efterföljande höstflora. På den gamla breda grusplanen eller "gången" stod trädgårdsmöblerna och framför sig hade man då en bred, "längs med", rabatt med, ja – alla vanliga sommarblomster och perenner. Utsikten över fruktträdgården och bort mot Lillsjön var onekligen bäst bär träden blommade! Jag ser det framför mig ännu. Vi lämnar härligheten och går mot andra hörnet upp till köksingången med päronträdspaljé på väggen. Därifrån går vi den branta grusgången ned till husets gårdsbrunn. Stenlagd och aldrig sinande med gott vatten (jättetungt brunnslock)! Nu går grusgången vidare utmed staket och häck och till höger förstås fruktträdgården, fram till rotundan. Tänk att den står där ännu efter alla framfarer i miljön. Pärlan nr 2 som fått ett sådant omhändertagande och fått behålla sin ursprungliga plats. Vad man lekte där bredvid. Inomhus var det alltid samvaro av olika slag som glädje. I ljust från de underbara höga fönstren! Härifrån delar sig gången, till höger upp mot kastanjegaveln, naturligtvis med blomrabatt, rakt fram till sjövägen, som ju delar området mitt itu så att säga. På motsatta sidan ligger köksträdgården uppe vid landsvägen och sträcker sig ned till "drängstugan". Oj var det växte i den goda jorden. Mitt i stod "doktorinnan" ett enastående omfångsrikt äppelträd planterat av fru Hedner. Grönsaker, potatisland, jordgubbsdito och rader av bärbuskar. Tala om att skörda och "ta' vara" på! Efter detta kom körsbärslunden. Det går inte att beskriva alla sorter och så rikbärande de var. Bigarråträdet inte att förglömma. En konsulent som inventerade Östergötlands trädgårdar berättade att han i en trädplantskola i Danmark hittat ett bigarråträd: "Asby prästgård" på etiketten.

Parken[...]örhört rik växtlighet nästan ogenomtränglig här och där. En underbar markflora med slingerväxter på mark och stammar. Skvatram minns jag särskilt. Bäst var Lycksalighetens Ö med sin fina lilla bro med grönt och vitt staket, näckrosor och vattenliljor och en och annan orm här och där. Fick aldrig gå ensam till parken! Men man hörde ju de vuxnas förtjusning över romantiken och diverse platser och sällsynta växter och träd. Nog följde man gärna med dit. Uppe, ovanför låg en liten urgammal stuga för linberedning bla. Pappa lyckades en sommar med linodling och kunniga sockenbor kom och klarade av den sk beredningen. Grejor fanns kvar i stugan. Och jag har ännu handdukar kvar efter den beredningen.

Hela området upp till drängstugan – vidare bort mot ladugården och stallar minns jag som enbart träd- och buskbeväxta. Likaså området från arrendatorsbostaden ned mot rotundan: högt gräs enstaka träd men en märkligt hög hasselhäck utmed sjöstigen med mycket nötter på hösten. När jag var i Asby i augusti 2006 häpnade jag över den branta nivåskillnaden ned mot rotundan. Kanske hade där funnits ytterligare en terrass?"

6.4.3 Till Karin Dahlin, "Förstudie Hedners park" 071024

"Slingerväxterna på stammarna var antagligen vinterhärdig murgröna. Markfloran dominerades mycket av den blåblommande vintergrönan med sina långa revor m läderartade blad. Den minns jag ännu (Jag glömde den förut!). Tillhör ju vanligheterna och har en

förmåga att kväva andra ömtåliga växter. I vårfloran fanns också liljekonvaljer och förvildade lökväxter av olika slag. Narcisser och påskliljor av den gammaldags "bulliga" typen och små liljebloomor i olika färger. Övriga parkområdet är okänt. Man fick ju inte göra upptäcktsutflykter på egen hand! Parken var oerhört spännande med mörka snår, även rosenblommade ljusa och de gamla höga träden. Nu till Lycksalighetens Ö, den låg så nära brygghuset och bad- och båtbyggnaden och lockade alltid. Den lilla brons brädgolv var en ljuvlig solplats för ormarna att rulla ihop sig på. Och de var verkliga, inte konstprodukter! Inga invasioner, men man fick se sig för. Att ro på Lillsjön tillhörde ju nöjena och vid täta vassruggar kom ibland en "rakhalsad" orm simmande, stolt och orädd. Det gällde ju så lugna och fridfulla naturområden då! [...] I prästgårdens rabatter fanns stjärnflocka och löjtnantshjärtan."

6.4.4 Till Karin Dahlin, "Förstudie Hedners park" 071106

[Ang. träsvanarna] "Hörde nog talas om "mekaniska märkvärdigheter" vid ön, men vad, blev aldrig utrett. Att fru Hedner skulle stått för sådana attraktioner låter märkligt. Hon omtalades då för tiden som en mycket praktisk och bestämd dam som höll reda på lantbruk och gårdsfolk. För oss var hon "doktorinnan" genom det magnifika äppelträdet hon lär ha planterat. Sådana äpplen finns inte längre! Lökväxterna i broområdet var ju bara enstaka här och där. Gamla överlevande alltså. Rosorna var mest nyponbuskar. De har ju förmåga att överleva och breda ut sig. Men att det fanns några då ex av gammaldags fina mossrosor o dyl hörde jag pappa nämna om till intresserade!

7 Inventering

Idag finns inte mycket kvar av den gamla prakten. Det som jag funnit är tex träden, många gamla stora träd finns kvar. Man kan också se spår av trädgårdens struktur, tex murkanten, terrasser, allén, ”bersån” med stenbordet och lusthuset. När det gäller parken finns fortfarande också en del kvar, tex inristningarna i stenarna (Hedners monogram och ”Elfhem”), Lycksalighetens ö, granbersåerna (om än förvuxna och delvis förstörda) och promenadstigen. Nedan följer en sammanfattning av de växter jag funnit under arbetet med projektet. Inventeringen är huvudsakligen gjord i oktober, vilket gör att det på grund av årstiden framför allt är svårt att inventera kärlväxter.

Trädgårdens framsida

Huvudsakligen består ytan av gräsmatta, några fruktträd, några prydnadsbuskar och den stora allén. Allén består av fem par almar, vilka topphögs för ca sju år sedan. I anslutning till allén står en stor bok, ca 4 m i omkrets. Andra träd och växter är kastanjer, äppelträd, päronträd, körsbärsträd, plommonträd, fläder, schersmin, syrener, pioner, praktkungslys, ölandstok och vresrosor.

Trädgårdens baksida

Nästan bara ”skräpväxter” växer här, såsom nässlor, hallon, snärjmåra, almsly, ”salixsly”, kirskål, hundkex, hundäxing, häckvicker, kvickrot och älggräs. Det som finns kvar som är av lite mer värde är pioner och daggekåpa mot terrassmuren, akleja, rosenspirea, strålöga samt några äppelträd och flera syrener. De större träden är två stycken lönnar och ett bestånd klibbalar. Utmed vägen till sjön växer hassel och almar. Vid foten av en av almarna finns en liten idegran.

Terrassen

På terrassen finns några av trädgårdsväxterna kvar: rosor, vårtörel (*Euphorbia cyparissias*) och myskmalva (*Malva moschata*).

Annars växer också här mest ”skräpväxter” såsom midsommarblomster, toppdån, rölleka, kirskål, svartkämpar, *Chenopodium* sp (målla), *Rumex* spp (syra och skrappa), vitklöver, hundäxing, timotej, *Galium* sp (måra), knölklocka, groblad, *Cerastium* sp (arv), *Epilobium* sp (dunört), skelört, maskros, nässla, gråbo, tistel, häckvicker, hundkex, rödklöver, baldersbrå, trampört, jordrök, gullris, *Euphrasia* sp (ögontröst), vinda och smörblomma.

Vägen ned till och stigen utmed sjön

Här hittas vass, skrappa, tåg, älggräs, kirskål, nässlor, kabbeleka, svalting, gråbo, smörblomma, midsommarblomster, besksöta, kråklöver, hundkex, fräken, näva, strutbräken, snärjmåra, groblad, rödklöver och rölleka.

I busk- och trädskiktet finns alm, lönn, al, svarta vinbär, *Salix* spp, rönn, björk, bok, gran, brakved, lind och poppel. Vissa av alarna har en omkrets på mer än 2 m och fina socklar.

Hagen

Nässlor, kirskål, hundkex, älggräs, humleblomster, smörblomma, skrappa, träjon, hallon, harsyra, vass, brakved, tåg, rölleka, groblad, daggekåpa och teveronika utgör bottenskiktet. Ek, alm, lönn, rönn, lind, bok, al, ask, cembratall (*Pinus cembra*), douglasgran (*Pseudotsuga menziesii*), silvergran (*Abies alba*), måbär, *Spirea* sp, *Salix* spp, en och äpple är det som utgör träd- och buskskiktet.

Parken

På marken växer kranshakmossa, blåmossa, vitmossa, husmossa, cypressfläta, harsyra, örnbräken, smultron, blåbär, revlummer, skvattram, vass, älggräs, lopplummer, fryle och lingon.

Gran, lönn, brakved, bok, rönn, hassel, ek, asp, björk, tall, Salix spp och en utgör träd och buskskikt. Dessutom finns en del stående och liggande döda björkar, stående och liggande död gran samt björk- och granhögstubbar. Anmärkningsvärt när det gäller bokarna är att det också finns väldigt små bokar, boken föryngrar sig alltså i parken.

8 Restaurering

För att området ska bli intressant ur besökshänseende är det viktigt att parken och trädgården blir så nära en kopia man kan komma av det ursprungliga. Det måste finnas en helhet och förankring i historien. Parken, trädgården och byggnaderna hänger ihop och bör i det långa loppet återställas. Kopplingen till personerna som levt och verkat på platsen är också viktig. Vad vore tex Råshult utan Linné eller Mårbacka utan Selma Lagerlöf?

Parken har aldrig varit en perfekt putsad och ansad park utan den har mer varit som ett städad skogsområde. Maria Flinck (1994) har i sin bok "Tusen år i trädgården" ett kapitel om prästgårdar, där kan man läsa om just parkerna. Man utgick ofta från befintlig skog och hagmark och rensade och gallrade tills man uppnått det man ville. Parken i Asby anlades, liksom många andra prästgårdsparkar, under en period som starkt påverkades av romantikens anda. Man ville kunna sitta ner och samtala eller filosofera på olika platser. Detta är ju i högsta grad det som efterfrågas också idag, 160 år senare! Parker och trädgårdar ses mer och mer som gröna rum för rekreation, naturens läkeförmåga omtalas allt mer. Detta måste också åter synas i Hedners park, vilan måste betonas, man vill kunna sitta ner på vackra platser och begrunda och beundra.

Viktigt är också att området blir tillgängligt för alla; rörelsehindrade, rullstolsburna, människor med rullatorer och barnvagnar. Man bör också se till att det finns något som attraherar barn, finns det något för barnen att göra inkluderas också småbarnsföräldrarna i målgruppen. För tillgänglighetsarbete kan det finnas pengar att söka på olika platser.

Trädbeståndet i parken bör gås igenom och sedan får man avgöra vilka träd som ska finnas kvar och vilka som ska tas ned. Som det ser ut idag är det för många träd i parken, speciellt finns det för mycket gran. Framför allt bokarna och andra särskilt skyddsvärda träd behöver mer utrymme och ljus för att ha möjlighet att leva och bli ståtliga träd. Just bok bör man satsa på, det är inte vanligt med bok som föryngrar sig i den här delen av Sverige. Kanske kan träden tas ut med hjälp av hästar? Det skadar inte marken så mycket som en maskin skulle göra, samtidigt som man kan göra ett arrangemang kring det som lockar publik.

Även utmed sjön finns det idag för mycket träd och annan växtlighet. Om vissa träd togs ner och om framför allt vassen togs bort så att sjön syntes, skulle hela området kännas luftigare och trevligare. Om man ser på gamla fotografier är det mycket öppnare och ljusare än vad det är idag.

När det gäller skötsel och iordningställande av hagen och de stora ytorna bakom prästgården bör man undersöka möjligheterna att ha betande djur där. Tex får eller getter kan beta effektivt, de äter ju i viss utsträckning också kvistar och sly. Dessutom skulle djur bidra till trivseln i området. Att slå växtligheten med slätterbalk kan annars vara ett alternativ. Om man vill få in nya arter i markvegetationen, tex ängsväxter, kan man i stället för att så plantera sk pluggplantor, det ger ett snabbare och säkrare resultat.

Men innan några större ingrepp görs i området måste en skötselplan upprättas så att alla som är inblandade i arbetet arbetar mot samma mål på samma sätt. En sådan plan bör innehålla upplägg för årlig skötsel, förslag på engångsinsatser och riktlinjer för det kontinuerliga arbetet.

Restaureringen av parken och trädgården sker sedan bäst i etapper. Om arbetet görs i etapper har besökarna anledning att komma tillbaka flera gånger eftersom nya saker tillkommer efter hand. Dessutom vore det ett alltför stort projekt att företa sig, att allt ska bli färdigt på en gång. Man måste självklart ha stora visioner och långsiktiga mål, men också mindre och greppbara mål så att man vågar sätta igång.

Till en början bör man fokusera på parken. Där kan mycket göras med relativt små medel som avsevärt förbättrar områdets attraktionskraft. Nedan följer några förslag.

- * Bredda och jämna ut stigen, speciellt utmed uddens västra del.
- * Røj sly och vass för att framhäva sjön och utsikten.
- * Tag ned en del träd, framför allt gran, till förmån för tex bok och andra speciella träd.
- * Ställ i ordning sittplatser, tex bänkar i granbersåerna, vid monogrammet och ön.
- * Fylla i ristningarna med färg så att de syns tydligt.
- * Bygg en ordentlig eldstad.
- * Märk ut granen så att man hittar dit och förbättra stigen dit.
- * Sätt upp skyltar med information om platserna, trädslagen, kulturen och historiken.
- * Fräscha upp fågelholkarna och placera dem på mer strategiska platser.
- * Förbered tipsfrågor som enkelt kan sättas upp alternativt alltid sitter uppe.
- * Förgyll promenaden genom att sätt upp små tankvärda ord längs stigen.

När det gäller trädgården bör baksidan fräschas upp. Två entreprenörer har lämnat pridförslag på vad det skulle kosta att göra baksidans gräsytor i ordning. Det ena anbudet ligger på 56500 kr och det andra på 39000kr, båda exkl moms, anbudet finns på Asby prästgård. Om den ytan blev iordningställd skulle baksidans helhets intryck förbättras avsevärt. Det nyrenoverade lusthuset skulle också framstå i ännu bättre dager. Trädgårdens restaurering bör annars göras i senare etapper när man vet mer om vilka resurser som finns och hur arbetet med området utvecklats.

En relativt enkel sak som dock kan göras är att sätta upp bänkar runt stensbordet för att göra sittplatser även i trädgården. Detta skulle leda till att trädgården känns mer inbjudande och skulle förmodligen också leda till att lusthuset upptäcks av fler, när ytan används mer.

Ytterligare förslag och idéer som kommit fram under projektets gång, som kanske kan åtgärdas senare under arbetet med restaureringen är:

- * Bygg vindskydd som kan användas för övernattningar.
- * Bygga upp gårdesgården och grinden vid parkens entré.
- * Skapa nya svanar att lägga i sjön, som Hedner hade det.
- * Bygg ny bro till Lycksalighetens ö, med den gamla bron som förebild.
- * Anlägg en stor och en liten promenadslänga för att det ska passa så många som möjligt. Den stora kanske kan gå runt sjön?
- * Anlägg ett parti med vårväxter, lökar, scilla, pingstliljor för att göra vårsåsongen ännu attraktivare. Kanske i hagen, där har det tidigare funnits mycket lökväxter.
- * Anlägg ett ängsparti med högsommarväxter och ett höstparti för att också göra sommaren och hösten mer intressanta.
- * Se till att parken också är intressant att besöka på vintern, belys området tex.
- * Påbörja köksträdgården i mindre skala med en örtgård.
- * Bygg naturlekplats och/eller koja.

- * Om arbetet med att återskapa grusgångarna dröjer kan man markera dem genom att sätta pinnar eller lägga stenar som kanter, alternativt klippa dem på ett annat sätt än det omgivande gräset, för att visa var de funnits.
- * Ta fram en karta över området där tex platser och skyltar finns utmärkta.
- * Undersök om sjön kan sänkas något för att göra stigen utmed sjön till parken mindre sank.
- * Bygg ordentligt stängsel så att djur kan beta hagen och marken nedanför lusthuset för att få de ytorna att se bättre ut.

Får man möjlighet att ta hjälp av en expert för att göra i ordning skulle det vara bra för parkens rykte och marknadsföring om man fick tag på ett känt namn som tex Simon Irvine, Lars Krantz eller Bo Rappne.

Man bör också vidare undersöka möjligheterna att göra ett kulturresevat av området, eller ett kombinerat kultur- och naturresevat. Riksantikvarieämbetet har givit ut en handbok för bildande, förvaltning och utveckling av kulturresevat som verkligen är läsvärd. Den finns endast digitalt via deras hemsida, www.raa.se . Idag finns ingen prästgårdsmiljö skyddad på det sättet.

Det bör också undersökas mer vilka möjligheter som finns att finna finansiering för områdets restaurering hos stat, stift, länsstyrelse, länsmuseum, kommun, fonder, stiftelser, företag osv. För att öka intresset och få fler engagerade i arbetet med parken och trädgården bör tex stiftet och landshövdingen informeras om planerna.

9 Drift

För att göra området intressant för besökare bör man ha ett färdigt dagsprogram eller ett paket, som innefattar information om priser, guider, tider, möjligheter till mat/fika osv. Allt för att det ska bli så lättillgängligt som möjligt. Man får inte heller vara rädd för att ta betalt för tex guidningar, för att kanske kunna finansiera i alla fall delar av verksamheten.

När man åker på utflykt vill man gärna att det också ska finnas någon form av shopping. Gärna med en profil och lokal förankring på utbudet, lokalproducerat/ekologiskt/rättvisemärkt eller liknande. Lyft fram det som är speciellt för platsen! När trädgården restaurerats kanske man kan använda skörden till att tillverka och sälja Asby prästgårds egen cider eller äppelmos exempelvis? Trycka upp kort med dikter eller verser skrivna av Hedner? Klassiska saker som vykort, sticklingar, fröer och perenner är andra idéer. Man vill också kunna fika och eller äta när man är på utflykt. Det bör finnas tillgång till fika och kanske lättare luncher, antingen genom direkt försäljning eller catering, eller möjlighet att beställa picninkorgar. Viktigt är också att det finns tillgång till toaletter.

Området bör till en början säljas in till trädgårdsföreningar, syföreningar, kyrkoråd, församlingar, nämnder, pensionärsföreningar och liknande sällskap som åker på utflykter. Även skolklasser, barngrupper och kommersiella bussresor kan ha glädje av att göra ett besök i området. Efter en tid när ryktet spridit sig kommer även andra besökare att hitta hit på egen hand. Idag finns bussresor som gör stopp på andra platser i kommunen, kontakter måste tas med dem och få dem att stanna även i Asby.

För att få idéer till hur området kan drivas kan man jämföra med liknande platser, titta på vad de har för kostnader och hur de drivs. Som exempel kan nämnas Aspegrens trädgård i Finland och i Sverige finns tex Hildasholm, Wij trädgårdar, Råshult, Floby arboretum, Vreta kloster, Kisamors trädgård i Horn, Rosendal, Mårbacka, Julita, Läckö, Sofiero, Ronneby brunnsspark, Ausås och Gunnebo.

Ausås är ett intressant exempel. Ausås är en prästgård och kyrkby i Ängelholms kommun som fått titeln ”särskilt värdefull kulturmiljö” av länsstyrelsen i Skåne län. Där finns en kyrka, två prästgårdar, en äldre och en nyare, en kvarn, några ekonomibyggnader och en vacker bymiljö (Länsstyrelsen i Skåne län 2007).

Speciellt intressant är annars Aspegrens trädgård i Finland. Aspegrens trädgård är en prästgårdsträdgård som har rustats upp och som idag inrymmer många olika verksamheter. Trädgården har återskapats med hjälp av originalritningar från 1777 och i trädgården finns bara växter som är typiska för den tiden. Det är öppet året runt och det finns, förutom guidningar och speciella evenemang, utställningar, kurser, hantverk, café och restaurang samt konferensmöjligheter. Bakom trädgården står en stiftelse och en trädgårdsförening. Trädgårdsföreningen består av ca 140 medlemmar. Många av dem arbetar frivilligt i olika intressegrupper i trädgården tex snickeri- och byggnadsarbete, floristik, sådd och plantering, guidningar och caféverksamhet. Ca 2000 timmar läggs årligen ner av de frivilliga. Föreningen har fyra heltidsanställda och dessutom tas flera praktikanter, studerande och personer från olika åtgärdsprogram emot under odlingssäsongen. Stiftelsen för Aspegrens trädgård har bildats för att ta över det ekonomiska ansvaret och för att arbeta för en hållbar framtid. Målsättningen är att området ska vara en plats där bla kulturhistoria, trädgårdshistoria och

traditioner förmedlas på ett bra sätt (Aspegrens trädgård 2007). Detta stämmer väl överens även med de möjligheter och visioner som finns i Asby.

Arbetskraft kan kanske även Hedners park få genom praktikanter, personer i dagverksamheter och personer som behöver grön rehabilitering. Kanske vill en entreprenör hyra området och bedriva rehabilitering och dagverksamhet? Långtidsarbetslösa och personer i olika åtgärdsprogram kan få möjlighet till en meningsfull sysselsättning. Möjligheterna att samarbeta med kommunens rehabiliterings- och aktivitetsprogram samt möjligheterna att utöka de tjänster som finns i området tex kommunens och kyrkans vaktmästartjänster, bör också undersökas.

På Rås gård i Tranås och i Gamla Linköping finns trädgårdar som används till ”grön rehabilitering”. Kontakter bör tas med båda platserna för att lära mer om hur de etablerades, hur de arbetar, knyta vidare kontakter och eventuellt utveckla samarbete. Romanäs Gård i Tranås är ytterligare ett exempel på en trädgård som använts till rehabilitering och där tex långtidssjukskriva eller arbetslösa fått meningsfull sysselsättning.

Andra sätt att få hjälp med ordningsställande och viss del av driften är att låta tex idrottsföreningar och andra föreningar eller skolklasser/grupper göra dagsverken. Som tack för hjälpen kan man vara med och sponsra något i deras verksamhet eller bjuda på tex lunch.

För att få medel till vissa konkreta saker kan man ”sälja reklamplatser”. Låt företaget eller personen som bidragit till att ett visst objekt märks ut eller sköts, ha en skylt med sitt namn och logotype på vid objektet. Sponsringen kan ske på årsbasis eller via engångssummor.

När det gäller bokningar av guidningar och tex försäljning av picnickorgar måste det finnas en samordnare. Turistbyrån i Tranås har tex hand om vissa av Ydre kommuns bokningar. Undersök mer vilka möjligheter som finns att en sådan instans också kan ha hand om vårt områdes bokningar. I det långa loppet är ju förstas förhoppningen att parken själv ska kunna bära kostnaden av en anställd som kan sköta paketering och bokning, på deltid eller heltid. Men innan man kommit så långt finns säkerligen frivilliga guider.

Många av frågorna som tas upp här är förmodligen enklast för en intresseförening att driva, såsom jakt på sponsorpengar till upprustning av stigen, uppsättning av skyltar och även den fortsatta jakten på information om historien och idéer om framtiden. Även Hedners park skulle behöva en förening som kan organisera frivilliga. Kanske en ”Hedners parks vänner”!? Denna förening skulle kunna arrangera arbetsdagar/-helger/-veckor och samtidigt som man har trevligt utföra storverk i parken. I viss mån kan de också ha kontakter med institutioner och myndigheter, men självklart ska de också ha kontakter med den styrgrupp som även i fortsättningen måste finnas kvar. Styrgruppen har under projektets gång haft representanter för Asby kyrkliga samfällighet, Ydre kommun och Östergötlands länsmuseum. Den gruppen bör också utökas med representanter för tex Asby samhällsförening, Östergötlands länsstyrelse och Linköpings stift samt så klart en representant från en eventuell intresseförening. Denna styrgrupps uppgifter blir att fortsätta driva frågan på den mer administrativa nivån, vilket ju är en nödvändighet för att området ska kunna återskapas, den kompetens som den gruppen har/får kan aldrig ersättas av ideellt arbetande personer.

Platsen måste sedan marknadsföras noggrant och målmedvetet. Det är också viktigt att folk i bygden sprider detta i sina egna kretsar, bland sina egna släktingar och vänner, att folk känner starkt för detta och tar med dem hit på en rundtur när man får egna besök. När arbetet kommer

igång kan tv, både riks och lokalkanaler, kontaktas och kanske vill de göra en följetong av restaureringen!?

10 Utvecklingsmöjligheter

Intresset för trädgårdar och miljö är stort idag och någon motsvarighet till vårt område finns inte till beskådan i Sverige idag, därför är möjligheten att området skulle bli populärt stor! De besöksträdgårdar som finns är av andra slag, tex parker, slott, örtagårdar och plantskolor. En upprustad park och prästgårdsträdgård leder även till fler besökare och chans till vidareutveckling för tex skolmuseet, Andrew Petersson-museet, Asby loppan och Asby lanthandel. I det långa loppet kanske det tom kan leda till nyinflyttning. Det finns många förslag på vad som kan göras för att området ska bli attraktivt, se nedan.

- * Ha en gammalkyrklig Asby/Hedner-dag! Öppna upp allt, ha en utställning om parken, visa likvagnen, klä sig i tidstypiska kläder, gammaldags predikan i kyrkan, använd kyrkstöt, servera sju sorters kakor osv..
- * Ta fram en bra hemsida som visar information, lediga datum, priser och program och vem man kan kontakta för mer information.
- * Ta fram speciella växtsorter för platsen! Tex omnämner Dagmar Jedsby i ett av sina brev ett körsbär som hette "Asby prästgård", går det att få tag på? Det finns en bigarråsort som heter Gårdebobär efter Gårdebo, det har ju också lokal förankring.
- * Märk ut alla platser, växter och träd med skyltar som beskriver objektet, historien och kulturhistorien.
- * Bygg bastu/SPA i sjöboden!
- * Ha kurser i tex trädbeskrifning, ympning, gräsmatteskötsel, trädkunskap, byggnadsvård, insektskurser både på land och i sjön, isvett, lavar, mossor, fåglar, botanikexkursioner etc. Ta betalt och kanske även beställa mat via catering för att generera ännu mer pengar till bygden.
- * Köksträdgården kan drivas som ett kooperativ, ett antal personer ansvarar för skötseln och får sedan ta en viss del av skörden.
- * Tag kontakt med skolor och andra utbildningar och erbjud guidningar och workshops.
- * Hyr ut lusthuset för tex konserter, bröllop och födelsedagskalas. Fastställ en hyra och erbjud också kompletta paket med mat, dekorationer och övernattningar.
- * Utnyttja närheten till och samarbeta med skolmuseet och Andrew Pettersson-museet.
- * Gör café i och runt lusthuset.
- * Ha gudstjänster i lusthuset.
- * Bjud in hantverkare att ha försäljning av sina alster, kanske i prästgården.
- * Starta en utbildning på platsen om turism, trädgård och historia.
- * Tipsa universitet, högskolor och museer om forskningsobjekt och möjligheter till ämnen för uppsatser och examensarbeten. Intressant vore tex att få Hedners dagböcker översatta eller att få veta mer om den gamla trädgårdens växtsorter.
- * Ha material till utlåning för egna upptäcksfärder i naturen. Tex håvar, kikare, luppar, florer etc.
- * Låt det få finnas ett hörn där barnen kan göra vad de vill, en barnrabatt/trädgårdsland.
- * Lägg i båtar i sjön till uthyrning. Låt folk få pröva på att ro, det är inte alla som kan det.
- * Gör svanar, stora nog att rymma människor, och ha dem som båtar!
- * Ge kommunens skolor erbjudande om att anlägga en skolträdgård.
- * Låt dopfamiljer, brudpar, födelsedagsbarn och begravningsföljen få plantera och betala för ett minnes-/vårdträd. Sätt upp en skylt och låt dem sedan också ev vara med

och sköta trädet. Låt det kanske vara som en tävling, vems träd växer bäst!? Markera på en karta först vilka träd som ska vara på vilken plats, så att det blir en tanke bakom placeringarna. Liknande idéer finns på andra platser.

- * Gör prästgården till ett museum över präster, prästgårdar och prästgårdsträdgårdar. För att fylla prästgården med saker, samla i hela kommunen/stiftet/länet!

11 Andra besöksmål i närområdet

När turisterna kommer till Asby för att besöka Hedners park bör det också finnas möjlighet att besöka andra attraktioner i närområdet. Det är viktigt för hela bygden att de turister som kommer hit stannar så länge som möjligt och att de presenteras ett brett utbud. Om flera attraktioner kan uppvisa ett gemensamt koncept och engagemang finns bara vinster att göra när det gäller tex samordnad bokning och marknadsföring. Den bild som ges av och det rykte som sprids om bygden har heller inget att förlora på ett bra samarbete.

I Asby finns, förutom parken och trädgården, Ydre skolmuseum, Andrew Pettersson- museet, Asby ekpark, gravfältet och kanske framför allt en unik kyrkbymiljö. Den gamla strukturen av en kyrkby är välbevarad i Asby. Kvar finns förutom kyrkan och prästgården också kyrkstallar med spiltor, kyrkskola, kyrkogård och en mycket vacker likvagn.

Här finns också Sveriges största gran, den har en omkrets på 4,8 m. Varje år kommer folk till Asby bara för att se den. Tyvärr är den inte utmärkt på något sätt och är därför svår att nå fram till för många. Den borde så klart märkas ut ordentligt.

I Ydre finns fler besöksmål som lockar en publik som förmodligen också skulle intresseras av att komma till Asby. I Kvarnkulla och Oppeby finns vackra trädgårdar och Smedstorps dubbelgård från 1700-talet, ett av Sveriges första kulturresevat.

Hedners park kan fungera som en inkörsport till Ydre, många kommer från Tranås-hållet och då kan området i Asby bli ett naturligt stopp för en kortare eller längre tid. Det bör ju då också finnas information att få om övriga besöksmål och om Ydre. En gemensam informationsfolder om Hedners park, kyrkan och museerna borde tas fram så att även den som kommer utan guide enkelt kan guida sig själv i viss utsträckning.

Ydre skolmuseum

Skolmuseet hade ca 400 besökare under de tre månader det hölls öppet 2007. Vissa år har antalet besökare varit 600-700 st. I maj-juni kommer några bussar med besökare, ca 3-4 stycken. Även andra grupper förekommer, tex motorcyklister på tur. Dagar som tex Asbydagen kommer fler besökare än andra "vanliga" dagar. I huvudsak är det äldre personer, pensionärer från Småland och Östergötland som besöker museet. De är ofta också mycket intresserade av kyrkan, vilken också drar en hel del besökare till Asby (pers comm Per-Erik Lätth och Magdalena Ericsson).

Andrew Peterson-museet

Andrew Peterson utvandrade från Västra Ryd till Amerika och var en duktig trädgårdsodlare. Bland annat arbetade han med äpplen och med att ta fram sorter som klarade sig bra i Minnesotas klimat. Andrew Peterson-sällskapet har ca 80 medlemmar, varav ca 20 aktiva, huvudsakligen Ydrebor. De är måna om att museet och arbetet med Andrew Peterson ska vara

en Ydre-angelägenhet och kan tänka sig att diskutera mer om hur man skulle kunna göra gemensamma satsningar. Mannen som arrangerade Andrews resa till Amerika hette Peter Cassel och kom från Asby socken. Det finns goda möjligheter att göra kopplingar mellan Andrew Peterson-verksamheten och projektet med Hedners park.

Andrew Peterson-sällskapet har ett museum som för tillfället ligger i samma byggnad som Ydre skolmuseum i Asby. Under sommaren 2007 hade museet öppet ca 14 gånger, ca 3 timmar per tillfälle, sammanlagt kom ca 150 besökare. Besökarna kommer ibland långväga, stannar länge och är mycket intresserade. Ett antal grupper besökte också museet, tex pensionärsgrupper, amerikaner på besök i Sverige och även MC-grupper.

På sällskapets hemsida www.andrewpeterson.se finns mer att läsa.

Likvagnen

Likvagnen var en gåva från patron och frun Andersson på Såna. De skänkte den till församlingen för frun ville inte åka bara flakvagn när det var hennes tur, hon ville åka likvagn. Till och med 1938 hade prästgårdens arrendator ansvar för vagnen. Den skulle alltid vara tvättad, i ordning och klar för användning och tillgänglig för Asbys församlingsbor. Ibland användes egna hästar, annars stod arrendatorn för hästarna. Medarna köptes in ca 1935-36. Varje gång vagnen drogs fram fick arrendatorn 2 kr i ersättning. Till vagnen hörde också en kuskappa. På 1940-talet användes vagnen fortfarande till dem som avled på ålderdomshemmet Solbacka i Asby. Fattigvårdsstyrelsen erbjöd den sista färden med vagnen (Brita Castensson och Torsten Blomkvist berättar om vagnen, inspelat 21/9 2005. Inspelningen finns bla i Lilli-Ann Finndahls ägo). Sista färderna med vagnen gjordes i slutet på 1940-talet.

Smedstorp

Smedstorp är en dubbelgård från 1700-talet som 2001 blev Sveriges andra kulturresevat. Kulturresevatet omfattar inte bara husen utan hela miljön som helhet med byggnader och marken som hävdats i generationer. Gården brukas fortfarande av privatpersoner men huvudman för resevatet är Östergötlands länsmuseum. För några år sedan, när en speciell guide fanns, hade Smedstorp ca 5000 besökare per år. Idag bokas guidningarna via Kinda turistbyrå och bara några guidningar görs per år. Sommaren 2007 besökte ca 200 personer Smedstorp genom dessa guidningar. Utöver guidningarna besöker ett stort antal människor området på egen hand. Till deras hjälp finns tre informationsskyltar och en folder.

12 Sammanfattning och slutsats

Området kring Asby prästgård har många kvaliteter som är värda att bevara. Framför allt finns en välbevarad kyrkbymiljö med kyrka, prästgård, arrendatorsboställe, kyrkskola och kyrkskola. Dessutom finns i anslutning till prästgården en stor trädgård och park, vilka har en unik dokumentation från 1800-talets mitt och framåt. Om parken och trädgården ska restaureras finns stora möjligheter att återställa dem som de en gång var med hjälp av fotografier, skisser, inventeringar, anteckningar och litteratur.

Restaureringen sker bäst i etapper och enklast att börja med är parken. Där kan effekten bli stor av relativt små insatser och kostnader. Parken har aldrig varit en perfekt putsad park utan ett mer städat skogsområde. Det som först och främst skulle behöva göras i parken är att göra stigen i ordning så att den blir framkomlig för alla. Efter det står uppröjning och gallring bland träd, ris och vass på tur.

Trädgårdens restaurering kräver mer när det gäller både planering och efterföljande skötsel, varför man bör vänta med den tills man vet mer om hur arbetet med området utvecklas. Undantaget är att marken på prästgårdens baksida bör iordningställas, det skulle göra att hela det områdets helhetsintryck förbättrades avsevärt.

Driften av området blir olika krävande beroende på vilken nivå man lägger sig på. Om man börjar med att fokusera på parken krävs inte så mycket som om man jämför med trädgården, även om man har en trädgård utan rabatter. Gemensamt för andra besöksmål i samma klass, som en restaurerad park och trädgård, är att ingen av dem drivs enbart med hjälp av frivilliga. Samtliga har anställda och olika former av praktikanter. För att i längden kunna klara av att driva och vidareutveckla området i Asby är det min uppfattning att det även här behövs anställas personal. I det fortsatta arbetet med Hedners park och de omgivande miljöerna måste frågan om hur just driften ska kunna skötas bearbetas vidare.

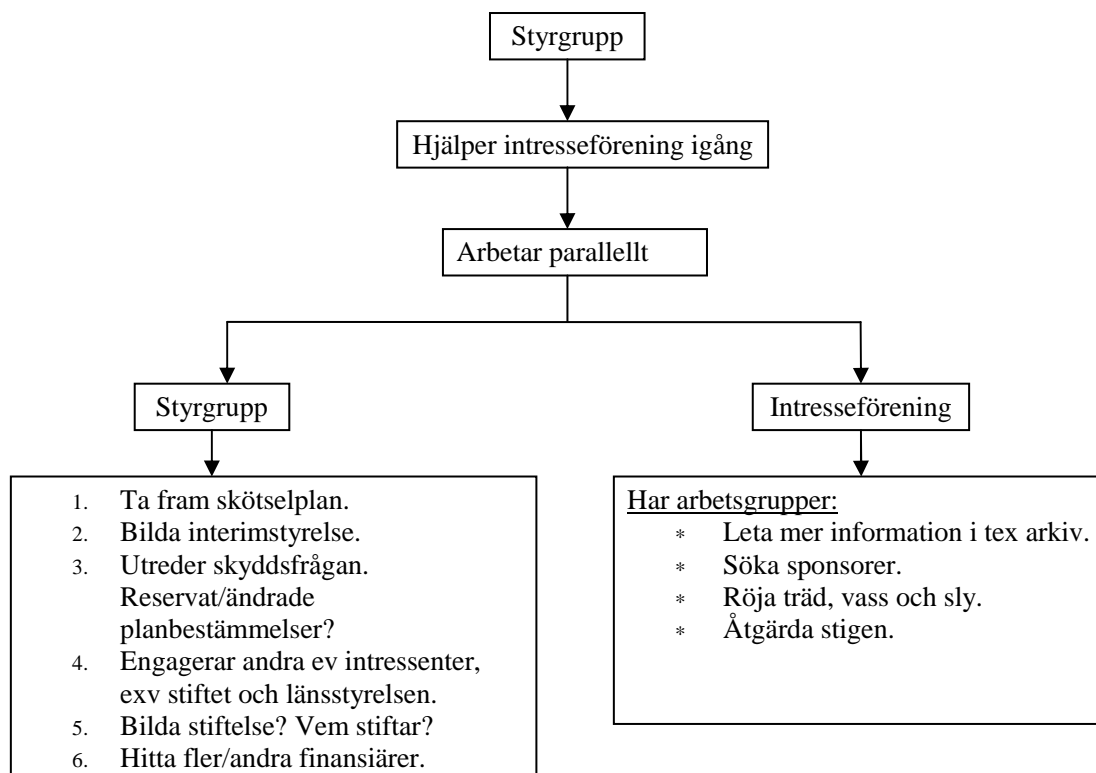
Förslagsvis fortsätter den styrgrupp som finns sitt arbete och försöker även knyta mer kontakter med andra organisationer och beslutsfattare som kan bidra till området skyddas och utvecklas. Bjud tex in biskopen, landshövdingen och ansvariga på länsstyrelsen.

Styrgruppen bör också lägga energi på att hjälpa till att starta en intresseförening för parken och trädgården. Arbetet i den föreningen bör huvudsakligen handla om konkreta, praktiska göromål såsom iordningställande av stigen och röjning men även om mer sökning efter information och möjligheter till sponsring. Men en sådan grupp frivilliga kan aldrig ersätta den styrgrupp som finns idag, de måste finnas båda två och ha ett fungerande samarbete.

Andra platser, som har likheter med Hedners park och kyrkbyn, har olika typer av organisationer bakom sig, flera av dem har stiftelser som huvudmän, tex Råshult, Rosendal och Wij trädgårdar. Detta kan vara en lösning även för vårt område. Området skulle kunna skyddas på andra sätt, tex genom att bilda reservat eller genom att ändra planbestämmelserna. Hela miljön kring prästgården kan passa som kulturresevat, även kommuner kan bilda kulturresevat. Parken kan ha så höga naturvärden att den skulle kunna bli naturresevat efter ytterligare inventeringar. Eventuellt finns också möjlighet att bilda ett kombinerat natur- och kulturresevat. Alla dessa möjligheter behöver utredas mer.

Viktigt att nämna är att det finns ett allvarligt hot mot området. Asby kyrkliga samfällighet har långt gångna planer på ett sammangående med kommunens andra pastorat, Sunds kyrkliga samfällighet. När en sådan sammanslagning sker är risken stor att marken och byggnaderna i Asby inte kommer att behållas i församlingarnas ägo utan avyttras på något sätt. Detta skulle självfallet leda till stora svårigheter för utvecklingen av parken och hela området, möjligheterna kanske till och med skulle bli helt förstörda. Detta gör att det blir ännu viktigare att fortsätta arbetet med områdets skydd och utveckling, och få ordning på det snarast, innan det blir för sent.

Schemat nedan visar kortfattat ett förslag på hur arbetet ska gå vidare.

13 Tack

Jag vill framföra mitt varmaste tack till alla som på något sätt bidragit med information och/eller praktisk hjälp under projektets gång. Särkilt vill jag nämna några som bidragit med extra stora insatser. Tack till Sven-Inge Karlsson, Martin Giertz, Brita Castensson, Dagmar Jedsby, Asta Ström, Hans Axelsson, Birgit Axelsson, Lilli-Ann Finndahl, Agneta Pettersson, Magdalena Ericsson, Marie Hagsten, Urban Tordsson, Johan Högquist, Astrid Rydberg och Arne Larsson. Tack också till alla mötes- och visningsdeltagare. Slutligen ett stort tack till min familj för allt stöd.

14 Referenser

Andrén, Hans, Parker & trädgårdar i Sverige, i serien Stad & land, nr 150, Tralala reklambyrå AB, Lund, 1997.

Castensson, Reinhold och Schaerström, Anders, Asby prästgård – samhällsorganisation och resursförändringar under hundra år, Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi vid Lunds universitet, Rapporter och notiser 44, Lund, 1977.

Cnatingius, Bengt, Östgotapräster som trädgårdsodlare,” 15-Pomologisk tidskrift”, 1914.

Cnatingius, Bengt, Östgötsk trädgårdskonst, Svenska kulturbilder, del III – IV, andra bandet, s 153-168, 1935.

Cnatingius, Bengt och Dagny, Prästgårdsliv i Östergötland, Östergötlands läns museums förlag, 1993.

Dunér, Sten och Katarina, Den gyllene trädgården – trädgårdskonstens idé- och kulturhistoria från Adam till örtagård, Prisma, Stockholm, 2001.

Filén, Thure, Ydre boken, AB Östgöta Correspondenten, Linköping, 1960.

Flinck, Maria, Tusen år i trädgården – från Sörmländska herrgårdar och bakgårdar, Rabén Prisma/Torekällbergets museum, 1994.

Hägerstrand, Torsten, Torp och backstugor i 1800-talets Asby, ”Från Sommabygd till Vätterstrand”, fjärde samlingen, Tranås hembygdsförening, AB Östgöta Correspondentens boktryckeri, Linköping 1950.

Kågén, Elis, Kring Sommens stränder, Elis Kågéns förlag, Linköping, 1978.

Mattsson, Malin, I Ydre på 1800-talet, minnen och anteckningar, Östergötlands dagblads tryckeri, Norrköping, 1932.

Prästgårdsinventeringen, Nordiska museets arkiv, 1917.

Sjöstrand, Anna, Ett prästhem i Ydre 1875-1896, AB Smålands allehandas tryckeri, Jönköping, 1938.

Vågman, Oscar, Julhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift, fjärde årg, 1908.

Wallenquist, Inga, Trädgårdar i Östergötland – en skön historia, Östergötlands läns museum, Linköping, 2004.

Westling, Maria, Livet i Asby prästgård, Linköpings stifts julbok, tjugonde årgången, 1925.

Wågman, Oskar, Bidrag till Asby sockens krönika, Asby kyrkoråd, 1981.

Internet

<http://www.kreaprenor.se/main.asp?g=1&r=54> Staffan Tolsén 070918

<http://runeberg.org/sbh/a0479.html> 070918

http://www.m.lst.se/m/Kartor_och_planeringsunderlag/Kulturmiljoprogram/Sarskilt_vardefulla_kulturmiljoer_i_Skane/Angelholm/Ausas.htm 071128

<http://www.aspegrenstradgard.net/startside.shtml> 071128

<http://sv.wikipedia.org/wiki/Najader> 070918

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=288045&i_word=pr%e4stg%e5rd
071015

<http://runeberg.org/nfbq/0036.html> 070918